

БРАТИ-ПРОПОВІДНИКИ ЧИ МЕНШІ БРАТИ? ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ РУКОПИСНОГО ІНВЕНТАРЯ МОНАСТИРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ У ПШЕВОРСЬКУ

У статті здійснено ідентифікацію інвентаря бібліотеки одного з монастирів м. Пшеворськ (Польща), що зберігається у фондах Наукової бібліотеки Львівського університету. Також на основі рукопису проаналізовано тематичне наповнення монастирської книгозбірні.

Ключові слова: інвентар, бібліотека, Пшеворськ, бернардинці.

Монастирі різноманітних чернечих орденів були осередками інтелектуальної культури у всій Європі, а їхні бібліотеки увібрали до себе книги з найрізноманітнішої тематики. Відтворити тематичний склад цих книгозбірень можна на основі бібліотечних інвентарів, що збереглись до нашого часу.

У фондах Відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка зберігається понад десяток інвентарів різноманітних католицьких монастирів, що були закриті австрійською владою у кінця XVIII ст. під час так званої Йосифінської касації, або бібліотеки яких були передані до університету як головного державного книжкового репозитарію на землях Речі Посполитої, що у наслідок I поділу (1772 р.) увійшли до складу Австрійської монархії.

Більшість збережених інвентарів мають шифр від 284 по 295; вони походять з різноманітних монастирів, що функціонували на територіях Львівської митрополії та належать до різноманітних чернечих орденів. Окремо від інших, під шифром 1384 записаний інвентар бібліотеки монастиря домініканців (ордену братів-проповідників) у місті Пшеворську. Інвентар датований початком XIX ст., рукопис зберігся у дуже поганому стані (не зберігся титульний аркуш, решта аркушів мають різний ступінь пошкодження). Стан збереження рукописного інвентаря виглядає таким чином:

№ аркуша	Стан збереження	Охоплює книжкових позицій	Позиції до відчитання
1	Збереглась лише верхня права частина аркуша	1–130	1–5, 23–26, 58–67
2	Збереглась верхня та нижня частини	131–267	131–159, 190–212, 231
3	Зберігся майже повністю, пляма на середній частині	268–402	268–279, 288–296, 324–361, 392–402

4	Зберігся майже повністю, пляма на середній частині	403–539	403–411, 420–428, 456–505, 531–539
5	Зберігся майже повністю, пляма на середній частині	540–692	540–571, 600–644, 679–692
6	Зберігся майже повністю, пляма на середній частині	693–832	693–700, 704–726, 752–793, 824–832
7	Зберігся майже повністю, пляма на середній частині	833–982	833–872, 897–946, 972–982
8	Зберігся майже повністю, пляма на середній частині	983–1124	983–1018, 1042–1088, 1116–1124
9	Зберігся майже повністю, пляма на середній частині	1125–1265	1125–1159, 1177–1124, 1255–1265
10	Зберігся повністю, пляма на середній частині	1226–1409	1266–1309, 1327–1374, 1400–1409
11	Зберігся повністю, пляма на середній частині	1410–1559	1410–1451, 1469–1514, 1542–1559
12	Зберігся повністю, пляма на середній частині	1560–1590, +18 позицій, +18 позицій	1550–1590, + 10 позицій, +18 позицій
13	Зберігся повністю	1 запис	1 запис

На новому титульному аркуші, ймовірно вже вкладеному після надходження інвентаря до університетської бібліотеки, олівцем здійснено ідентифікаційний запис, відповідного до якого цей рукопис – це інвентар бібліотеки домініканців у місті Пшеворську. Однак у цьому місті не існувало домініканського монастиря. Можна припустити, що йдеться про монастир домініканців-обсервантів, що знаходився у Сеняві, неподалік Пшеворська.

Монастир домініканців-обсервантів у Сеняві закладений у 1676 р. королівським хорунжим Миколаєм Ієронімом Сенявським (1645–1683 рр.), того ж року Сенява отримала статус міста¹.

Проте, у рукописному інвентарі бібліотеки не зустрічаються видання, які можна було б ідентифікувати як такі, що мають обов'язково бути в домініканському монастирі. Йдеться про статути ордену, рішення провінційних та генеральних капітул, тощо. Однак фігурують книги, які належать іншому ордену – францисканцям (братам меншим). Це, зокрема, орденські статути (*Statutus fratris minoris*, *Statuta S. Iohanni Capistrani*, *Tabula et Constitutionis Frat. Min.*, *Regula Fratrum Minorum*), збірки привілеїв, які отримав орден (*Compedium Privilegioff. Minor.*) та інші видання (*Caeremoniale Romanorum pro Fr[at]ribus Minor[um]*), два примірники книги «*Manuale Franciscanorum. Regulae Expositionem, aliaque ad eius observantiam, ac monasticae vitae disciplinam spectantia, breviter complectens*», що укладена францисканцем Йоганом Пенсінком). Також декілька видань стосуються Св. Франциска Ассизького (наприклад *Stigama S. P. N. Francisci*), однак немає жодного, що присвячене Св. Домініку. На підставі цього можна припустити, що очевидно йдеться не про домініканський монастир у Пшеворську/Сеняві, а про якийсь монастир ордену францисканців.

Власне у Пшеворську з 1465 р. існував монастир бернардинців (францисканців-обсервантів). З 1631 р. монастир входив до складу Руської провінції ордену, у 1661 р. при монастирі розпочали викладати моральну теологію для кліриків, а згодом граматику та інші предмети².

Головним доказом на користь того, що йдеться саме про інвентар бібліотеки монастиря бернардинців у Пшеворську, є запис в рукописі, здійснений вже після його укладення: *Asserunt libri sub gvardianatu R.P. Taciani Schuldes*³, після чого записано 18 назв книг. Нижче вміщено підписи п'яти ченців, зокрема вдалось ідентифікувати брата Еліаса Влаха, який у 1768 р. був лектором філософії, а у 1788 р. префектом бернардинської гімназії у Збаражі⁴. Також можна розчитати ім'я та прізвище проповідника Романа Заровського. Інші два підписи не вдалось розчитати через поганий стан збереження рукопису. А власне о. Таціан Шульдес, чий підпис стоїть першим, був настоятелем пшеворського монастиря францисканців-обсервантів у 1768–1790 рр., а також виконував функції єпископського комісара для бернардинських монастирів у цілій Перемишльській дієцезії.

Останній запис в інвентарі допомагає уточнити дату його укладення. У записі від 1 травня 1779 р. йдеться про те, що до бібліотеки надійшла книга відомого італійського філософа та письменника Емануеля Тезауро (1592–1675 рр.) «*Philosophia moralis*». Книга надійшла від о. Станіслава Єзерського⁵.

Таким чином можна з певністю стверджувати, що рукописний інвентар походить саме з бібліотеки монастиря бернардинців, а не домініканців, та укладений між 1768–1779 рр. Ймовірно що документ був помилково ідентифікований та датований при надходженні до бібліотеки Львівського університету. Також варто врахувати ще одну деталь, яка може пролити світло на час надходження рукопису до університетської книгозбірні: згадані вище інвентарі різноманітних орденів при опрацюванні отримували характерні позначення – червоні та сині зірочки біля окремих книжкових позицій у них: червоною зіркою зазвичай позначали рукописи та інкунабули, синьою – полоніку. Дані позначки були проставлені приблизно на початку 1930-х рр. Враховуючи, що таких позначень на інвентарі бернардинців з Пшеворська немає, можемо припустити, що він надійшов до бібліотеки університету після опрацювання «старіших» монастирських рукописів. Таким чином можна пояснити і номер шифру рукопису, що не співпадає з діапазоном шифрів решти монастирських бібліотечних інвентарів.

Як зазначалось вище, інвентар укладений на 13 аркушах. У бібліотеці монастиря бернардинців було 1590 книг. У бібліотеках сусідніх бернардинських монастирів у Жешуві (1783 р.) та Лежайську (1766 р.) було 867 та 2138 книг відповідно. В головному ж монастирі Руської провінції ордену – у Львові – було близько 3700 книг. Книги до інвентаря записані відповідно до формату і розділені на чотири категорії: *Classis Prima Librorum in Folio*, *Classis Secunda Librorum*, *Classis Tertia Librorum* та *Classis Ultima Librorum*. У межах чотирьох категорій книги записані у алфавітному порядку, без поділу на тематику. У згаданих бібліотеках у Жешуві, Лежайську та Львові книги були розділені на тематичні категорії, із незначними варіаціями. Різні варіанти укладення бібліотечних інвентарів пояснюється тим, що орденські приписи не регулювали практику внесення книг до облікових документів монастирських книгозбірень⁶. Додатково, вже без нумерації, до інвентаря пшеворських бернардинців записано ще 18 книг, а згодом ще 18 книг отримано від гвардіана Шюльдеса.

На основі інвентаря можна встановити тематичне наповнення бібліотеки монастиря бернардинців у Пшеворську станом на другу половину XVIII ст. У зв'язку з поганим збереженням інвентаря, а також практикою записувати скорочені назви книг, часто без вказування автора,

вдалось ідентифікувати незначну частину видань. Оскільки в інвентарі відсутній поділо книг за тематичними категоріями, то нижче запропоновано класифікацію на зразок інших бернардинських бібліотек.

До однієї категорії варто віднести видання Біблії або її частин, а також збірок коментарів на Святе Письмо. У книгозбірні було декілька примірників Біблії різних форматів, а на її означення використовувались записи *Biblia*, *Biblia Antiqua*, *Biblia Latina*. Також до інвентаря записаний примірник так званої *Concordantie Bibliogum* – хронологічно узгодженого послідовного тексту Святого Письма.

Також були представлені видання окремих частин Біблії, а саме псалмів Давида, Євангелій та послань апостола Павла. Окрім того, до інвентаря внесені парафрази Давидових псалмів та Євангелія від Луки.

Гомілетичі присвячена книга «*De missa evangelica*» домініканця Йогана Фабрі (1478–1540 рр.), а коментарям до Євангелія від Луки видання францисканця-обсерванта Дієго де Естелли (1524–1578 рр.) та до Апокаліпсису Івана Богослова книга бенедиктинського ченця Руперта з Дойца (1075–1129 рр.).

Значна частина видань у бібліотеці присвячена найрізноманітнішим галузям католицької теології (моральної, догматичної, полемічної тощо).

Питанням моралі у католицькому богослов'ї присвячено декілька видань, зокрема «*Theologia Moralis*» відомого єзуїта Клода Ля Круа (1652–1714 рр.), чий виклад моральної теології вважають одним із найбільших досягнень цієї науки на межі XVII–XVIII ст.; однойменне з Ля Круа видання францисканця Анаклета Рейфенстуета (1641–1703 рр.) та книга «*Arca Vitalis In Qua Pretiosiores Theologiae Moralis Margaritae*» театинця Марко Відаля (1624–1650 рр.). Моральній теології також присвячено словник «*Summa de Casibus Conscientiae*» францисканця Анджело Карлетті де Чівазо (1411–1495 рр.).

Значна частина книг стосуються догматичного богослов'я. У книгозбірні бернардинців було декілька примірників зібрання теологічних праць Григорія Богослова (330–390 рр.) та Атанасія Александрійського (295–373 рр.), папи Григорія Великого (540–604 рр.) та виклади теології Аврелія Августина (354–430 рр.) та Івана Золотоустого (347–407 рр.). Ця ж галузь теології висвітлена у книгах Томи Аквінського (1225–1274 рр.), Йоанна Дунса Скотта (1266–1308 рр.) та августинця Томи зі Страсбурга (+1387 р.).

Питанням полеміки з іншими релігіями чи християнськими конфесіям також присвячено декілька книг. До інвентаря внесена популярна книга «*Prawda chrescianska od nieprzyjaciela swego zeznana*» авторства рабина Самюеля та книга «*Propugnaculum Ecclesiae aduersus Lutheranos*» бельгійського полеміста, противника Мартіна Лютера Йоса ван Кліхтова (+1543 р.).

Серед інших авторів теологічних праць, що були у бібліотеці бернардинців у Пшеворську, варто згадати єзуїтів Педро Хуартад де Мендоза (1578–1651 рр.) та Гайнріха Енгельграве (1610–1670 рр.) й домініканців Райнерія з Пізи (+1348 р.) та Сильвестра Маццоліні (1456–1527 рр.).

Було й декілька примірників агіографічної та аскетичної літератури. До першої категорії можемо віднести життя Св. Станіслава Щепановського (1030–1079 рр.) та бернардинських святих Шимона з Ліпніци (1438–1482 рр.) та Рафала з Прошовіц (1453–1534 рр.). Стосовно аскетичної літератури, то до неї можна віднести «Сповідь» Св. Августина (було декілька примірників) та одну з найпопулярніших аскетичних книг у Речі Посполитій єзуїта Томаша Млодзяновського (1622–1686 рр.) «*Rozmyslania albo lekcyja duchowna*»⁷. На жаль, в інвентарі не вказано про яку саме книгу йдеться авторства відомого картезіанського аскета Йогана Юста з Ландсберга (1489–1539 рр.).

Чи не найбільшою у бібліотеці була збірка проповідницької літератури. Умовно її можна розділити на дві групи: польські та іноземні проповідники. Серед польських проповідницьких книг вдалось ідентифікувати збірки проповідей францисканця Касіяна Корчинського (1722–1784 рр.), піяра Самюеля Висоцького (1706–1771 рр.), домініканця Людвіка Сеньковського та відомо єзуїта Станіслава Беліцького (+1718 р.), для проповідей характерним є повчання через образи, порівняння, приклади, а також вплітання історичних відомостей про Річ Посполиту в промови⁸. З власне бернардинських авторів в бібліотеці пшеворського монастиря була збірка Петра з Познані (1575–1655 рр.).

Ранньохристиянська проповідь представлена творами Тертуліана (160–220 рр.), Євсевія Кесарійського (263–339 рр.), Аврелія Августина та Івана Золотоустого, а також Павла Озорія (385–420 рр.). Декілька збірок належали середньовічним проповідниками, зокрема у бернардинській бібліотеці були збірки промов Беди Вельмишановного (672–735 рр.), домініканця Вінцентія Феррера (1350–1419 рр.) та августинця Сімона да Кассія (1295–1348 рр.).

В більшості книги з проповідями належали авторам XVI–XVIII ст., які походили з різноманітних чернечих орденів. Домініканська проповідницька традиція репрезентована збірками відомого містика Луїса де Гранаді (1504–1588 рр.) (найпопулярніший автор проповідей – у бібліотеці бернардинців у Пшеворську було понад 15 примірників збірок проповідей домініканця), серед францисканських проповідників в інвентарі фігурує ім'я Гайнріха Гельма (+1560 р.), Альфонсо де Кастро (1495–1558 рр.), Хуана з Картахени (1563–1618 рр.) та італійського проповідника Франческо Вісдоміні (1516–1573 рр.). Товариство Ісуса представлено декількома примірниками проповідей Франціско Лабати (1549–1631 рр.).

Стосовно філософських книг, то вдалось ідентифікувати твір Арістотеля (384–322 рр. до н. е.) «Про душу» та коментар єзуїта Франциско де Толедо (1532–1596 рр.) на твори грецького філософа. Також до інвентаря внесена відома книга «Розрада від філософії» Северина Боеція (480–524 рр.). До цієї ж категорії можна віднести «Етику» Плутарха (45–120 рр.).

Невеликою, але репрезентативною була збірка книг з риторики. Мистецтву красномовства були присвячені твори античних авторів Марка Фабія Квінтіліана (35–100 рр.) та Арістотеля («Риторика»). Сюди ж можна віднести збірку праць Ціцерона (106–43 рр. до н. е.) та вибірку його сентенцій і листів, а також збірку промов Демосфена (384–322 рр. до н. е.).

Також варто згадати про класичну працю з риторики члена Товариства Ісуса Кипріяна Соареза (1524–1593 рр.) «De arte rhetorica» (3 примірники), яка була одним із найпопулярніших підручників для вивчення риторики до кінця XVIII ст. Цікавим є те, що в бібліотеці зберігався примірник праці «Rhetorica, Plena Ac Referta Exemplis» протестантського автора Еразма Сарцерія (1501–1559 рр.). Сюди ж можна віднести книгу «Formulae Epistularum» гуманіста Карла Манекена (1419–1493 рр.), яка є збірником зразків для написання листів.

З історичних книг вдалось ідентифікувати твори з політичної та церковної історії. Античні історики представлені книгами Геродота (484–425 рр. до н. е.), Ксенофонта (430–355 рр. до н. е.), Кріспа (86–35 рр. до н. е.), Тита Лівія (59 р. до н. е. –17 р.), Курція Руфа, Юстина й Тацита (+117 р.).

Історія діянь папи Григорія Великого висвітлена у книзі «Gregoriana super Novum Testamentum» Альюльфуса фон Турнаї (+1141 р.), книга «Historia Ecclesiastica» православного ченця Никифора Каліста (+1350 р.) присвячена ранній історії Візантійської імперії. Загальна історія Європи описана в книзі «Chronicon pontificum et imperatorum» поляка Мартина з Опави (1215–1279 рр.) та «Theatrum historicum et chronologicum» Христофа Хельвіга (1581–1617 рр.).

З історії Польщі вдалось ідентифікувати лише одне видання – це відома «*Historia Polonica*» Вінцентія Кадлубка (1150–1223 pp.).

Правнича література стосується як церковного, так і світського права. До першої категорії можна віднести статuti та правила ордену, рішення провінційної капітули, видання рішень та канонів Тридентського собору тощо. Певною мірою сюди ж можна віднести й примірник Індексу заборонених книг, який мав регулювати наповнення бібліотеки монастиря «єретичною» літературою. Загальна збірка церковного права представлена виданням «*Summa juris canonici*», що укладена за папи Григорія XIII (1502–1585 pp.).

Не вдалось ідентифікувати збірників цивільного права, проте у бібліотеці було декілька книг, що йому присвячені. Йдеться про видання «*Praxis rerum criminalium*» Йоса де Дамгоудера (1507–1581 pp.) про кримінальне право, «*De Justitia et Jure*» відомого єзуїта Луїса де Моліни (1535–1600 pp.), а також про книги «*De bello et duello tractatus juris*» Генріха Боцера (1561–1630 pp.) й «*De arte juris et eius principiis*» Матіаса Стефані (1570–1646 pp.).

Також на основі інвентаря ідентифіковано декілька видань з медицини («*De conservanda bona valetudine*» Арнольдо з Віланови (1235–1311 pp.) та «*De vulnere bombardorum et sclopetorum ... tractatus*» Бартоломео Магні (1477–1552 pp.)) та сільського господарства («*De agri cultura*» Катона Старшого (234–149 pp. до н. е.) та «*Rerum rusticarum*» Варрона (116–27 pp. до н. е.)).

З художніх творів вдалось ідентифікувати збірку драматичних творів єзуїта Франца Ноймара (1697–1765 pp.) «*Theatrum Politicum*», а без вказування творів до інвентаря внесені імена Гомера та Франческо Петрарки (1304–1374 pp.).

Насамкінець варто згадати ще дві цікаві книги. Першою є відома праця домініканців Генріха Крамера та Якоба Шпренгера «Молот відьом»⁹, що присвячена демонології. У бібліотеці бернардинців було три примірники цієї книги. Другою книгою є «*Magia e naturalis sive de miraculis rerum naturalium*» Джамбатіста делла Порти (1535–1615 pp.)¹⁰. Це так звана «книга таємниць» – одна із найпоширеніших форм науково-популярних видань у Європі, що включали різноманітні рецепти та поради для ведення домашнього господарства та технічних рекомендацій з металургії, алхімії, фарбування й виробництва парфумів, масел, ладану та косметики¹¹. Книга делла Порти вперше вийшла друком у 1588 р. і потім отримала декілька перевидань; у ній йдеться про різноманітні галузі природознавства, медицину, а також про приготування страв, отрут та мазей.

Інвентар бібліотеки «домініканського» монастиря у місті Пшеворську насправді належить монастирю ордену францисканців-обсервантів, або ж бернардинців, цього ж міста. Рукопис був неправильно ідентифікований та датований при надходженні до бібліотеки Львівського університету. Проте на основі тематичного наповнення (головно за рахунок наявності правових книг, що чітко вказують на орден бернардинців), а також особливостей записів про надходження книг до бібліотеки вдалось встановити його походження, а також звузити час укладення інвентаря до періоду 1768–1779 pp. (первісно рукопис був датований початком XIX ст.).

На основі рукопису вдалось здійснити реконструкцію тематичного наповнення монастирської книгозбірні, а також провести ідентифікацію частини книг, що у ній зберігались.

¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1889. – Tom XII. – S. 132.

² o. Golichowski N. Przed nową epoką. Materiały do historii OO. Bernardynów w Polsce. – Kraków, 1899. – S. 107.

³ Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – НБ ЛНУ, ВРСРК), відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка. – Ркс. 1384 Spiski ażeł klasztoru OO. Dominikanów w Przeworsku. – Арк. 12зв.

⁴ o. Golichowski N. Przednową epoką. – S. 249.

⁵ НБ ЛНУ, ВРСРК. – Ркс. 1384. – Арк. 13.

⁶ Pidlypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Wrocław, Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego. 1996. – S. 54.

⁷ Greniuk F. Tomasz Młodzianowski // Polski Słownik Biograficzny. – 1976. – Tom XXI/3. – S. 426.

⁸ Bednarski S. Bielicki Stanisław // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1936. – Tom II. – S. 43.

⁹ НБ ЛНУ, ВРСРК. – Ркс. 1384. – Арк. 9зв.

¹⁰ Там само. – Арк. 8.

¹¹ Eamon W, Secrets, booksof // Europe 1450 to 1789: Encyclopedia of the Early Modern World / William Eamon. – NewYork: Scribner's, 2004. – P. 365.

В статье осуществлена идентификация инвентаря библиотеки одного из монастырей г. Пшеворск (Польша), который хранится в фондах Научной библиотеки Львовского университета. Также на основании рукописи проанализировано тематическое наполнение монастырской библиотеки.

Ключевые слова: инвентарь, библиотека, Пшеворск, бернардинцы.

Identification of the monastic library inventory in Przeworsk (Poland), which is stored in the Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University is fulfilled. On the basis of the manuscript thematic content of the monastic library is analysed.

Keywords: inventory, library, Przeworsk, Bernardines.